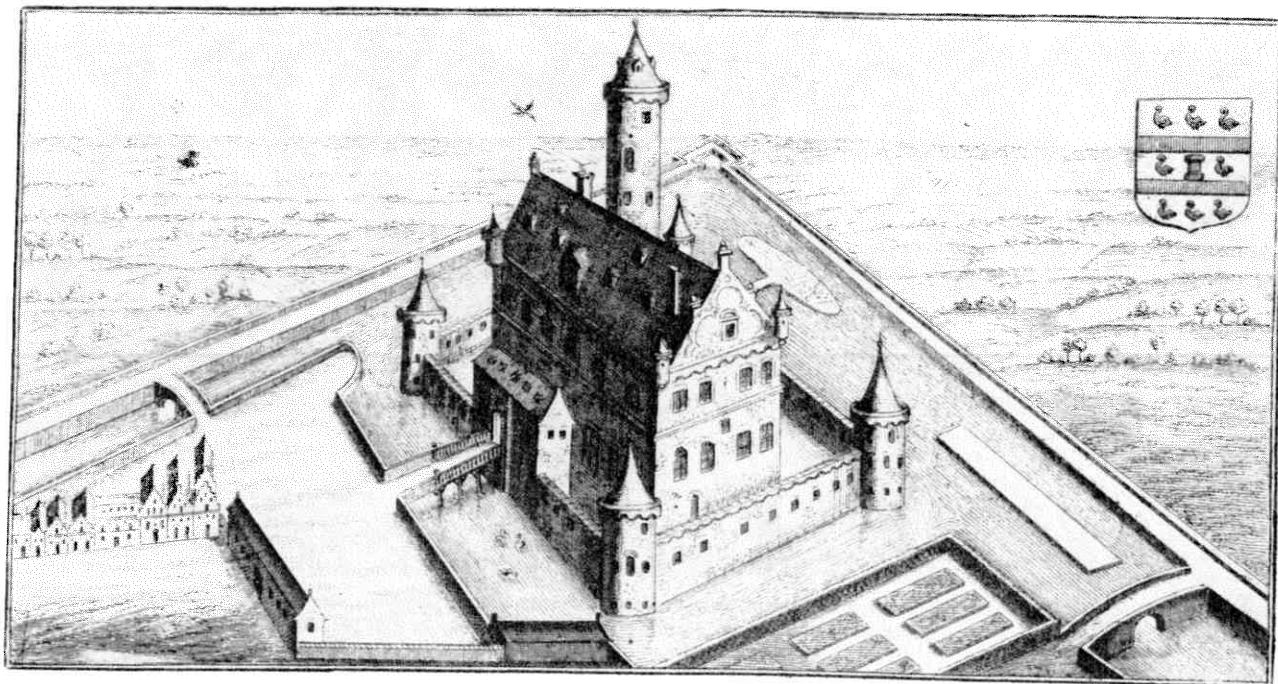

Het kasteel van Grave in prent

DOOR

TH. N. HAMERS

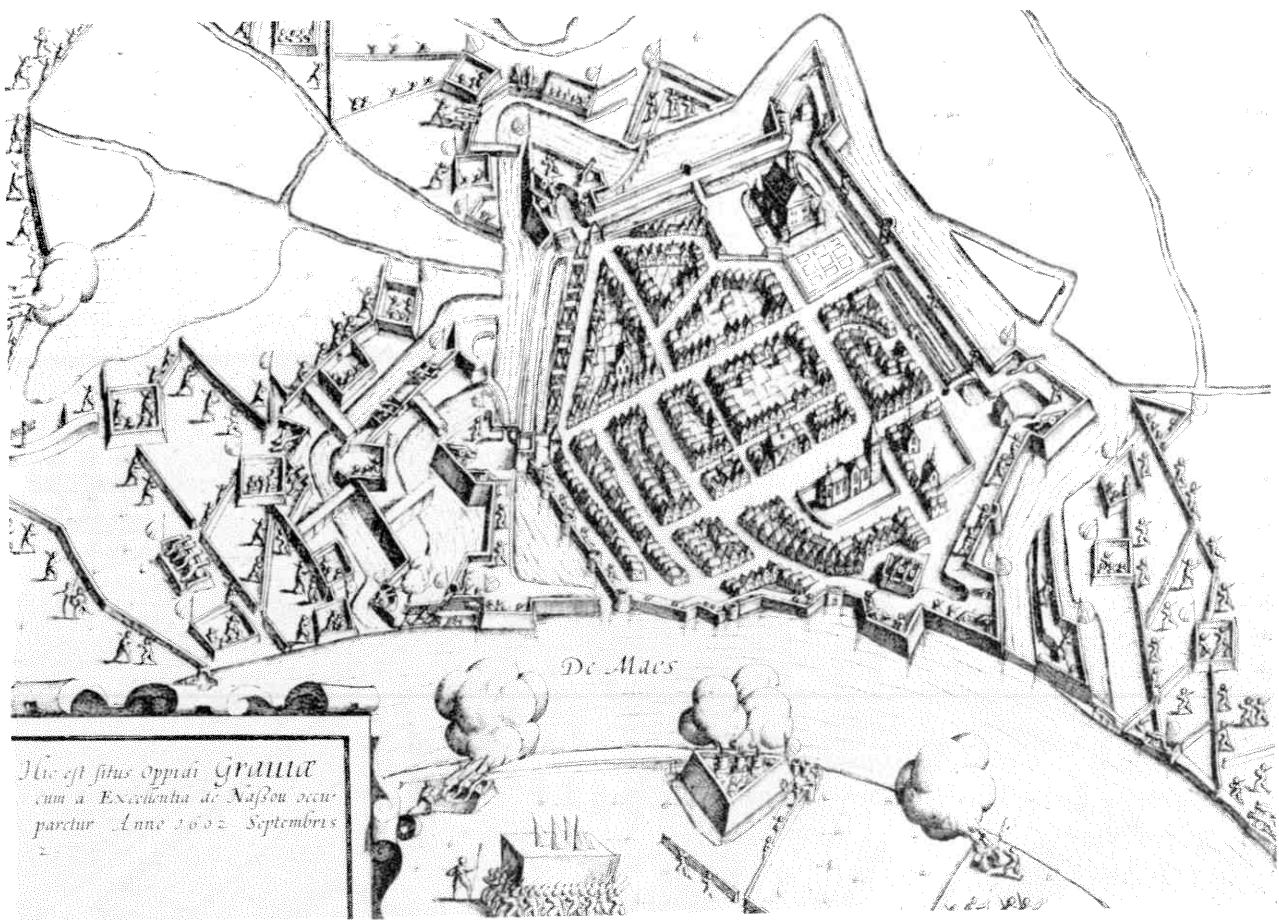

Afb. 1 Kopergravure van het Kasteel te Grave; te vinden in Jac. Le Roy, *Castella & Praetoria Nobilium Brabantiae, . . . , Lugduni Batavorum 1699*. Eveneens in *Brabantia illustrata, . . . , Leyden-Amsterdam's Gravenhage 1705, fol. 135*.

Het kasteel, waarvan een voorganger omstreeks 1140 door Herman van Kuyc¹ was gesticht en dat zelf eens de glorie geweest is van de stad en vesting Grave, is letterlijk onder de aardbodem verdwenen. Geen wonder dat daarvan geen melding gemaakt werd bij een verhandeling over kastelen in Brabant.² Wanneer in 1981 het goed verzorgde boek *Middeleeuwse kastelen in Noord-Brabant* verschijnt³, komen er wel kastelen of huizen ter sprake die in de naaste omgeving van Grave gelegen zijn (De Tongelaar bij Gassel, Aldendriel te Mill en de Bronckhorst te Velp), maar over Grave geen woord. Anders was het gesteld op de tentoonstelling *Kastelen in Brabant*, in 1982 gehouden in het Noord-Brabants Museum. Onder de talrijke afbeeldingen van Brabantse kastelen vindt men er twee die Grave betreffen⁴, maar die een geheel verschillend beeld oproepen van wat verdwenen is. Hiermee is het uitgangspunt van deze studie gegeven.

Hoe het kasteel van Grave er heeft uitgezien in de jaren die volgden op de verovering van de stad in 1674 op de Franse bezetting door stadhouder Willem III, daarvan

zijn we redelijk op de hoogte dank zij de activiteit van twee tekenaars, Josua de Grave en Valentijn Klotz.⁵ Deze laatste heeft nog een bijzondere band met Grave, omdat hij er huwde en zijn eerste kind er werd gedoopt.⁶ Over het complexe geheel dat hun tekeningen te zien geven zijn we bovendien soms vrij gedetailleerd geïnformeerd door bescheiden die in het archieffonds van de Brabantse Rekenkamers te Brussel voorhanden zijn; ze geven ons inzicht in de veranderingen die het Graafse kasteel bij een grootscheepse restauratie en verbouwing in de jaren 1515-1541 heeft ondergaan.⁷ Bovendien kwam onlangs in het Bossche Rijksarchief nog een plattegrond te voorschijn, gedateerd 1541, en voorzien van de initialen A L P. Met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid kunnen die geduid worden als de beginletters van Alessandro Pasqualini, de architect uit Bologna, wiens betrokkenheid bij de werkzaamheden aan het Graafse kasteel al uit de Brusselse rekeningen gebleken was. H. W. Boekwijt heeft kort geleden in dit tijdschrift van zijn bevindingen en ontdekkingen verslag gedaan.⁸

Afb. 2 De belegering van Grave in 1602 door Prins Maurits; ets naar een tekening van Lamb. Cornelisz. Meermalen verschenen in de uitgaven van Lod. Guicciardini's werk *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* sinds 1609; *Description de toutes les Pays-Bas*, Amsterdam 1609.

Wij van onze kant willen het licht laten schijnen op de andere voorstelling van het kasteel te Grave en trachten daarvan de oorsprong op te sporen. En tot op zekere hoogte blijkt dit zeer goed mogelijk. Twee redenen zijn daarvoor aan te geven. Ten eerste is de vestingstad Grave een der meest belegerde steden van Nederland geweest. Drie van die belegeringen vonden plaats in en na de 80-jarige oorlog, t.w. in 1586 door prins Parma, de herovering van Grave op de Spaanse bezetting door prins Maurits in 1602, en de al vermelde belegering en verovering in het jaar 1674. Maar hand in hand daarmee heeft ook de belangstelling van het lezend publiek een hoge vlucht genomen: men wenst het verhaal van historische gebeurtenissen geïllustreerd door een visuele voorstelling onder ogen te krijgen en is geïnteresseerd in stadsgedichten, kastelen en andere merkwaardige openbare gebouwen. Soms zijn daaraan hele prentwerken gewijd. Zo is er vanaf het einde van de 16de eeuw (naast een bodemarchief en de papieren archieven uit de diverse archiefinstellingen in binnen- en buitenland) in de producten van de boekdrukkunst nog een bron aanwezig die wellicht helpen kan – zo niet voor het kasteel van Grave, dan toch in andere gevallen – iets naders te weten te komen over het voorwerp van onze belangstelling.⁹ Een

steun daarbij is vaak dat wat er op de diverse prentenkabinetten in den lande voorhanden is. Voor Grave kunnen we daarvoor teruggrijpen op de prentenschat die het Graafs Museum rijk is.

20ste eeuw

Op een onbestemd tijdstip en door een onbekende uitgever is in het recente verleden in opvallend geel een herdruk bezorgd van de zesdelige uitgave van mr. J. van Lennep en W. J. Hofdijk, *Merkwaardige Kasteelen in Nederland*. Blijkbaar heeft de anonus er brood in gezien deze bijkans anderhalve eeuw oude tekst te herdrukken. Het voordeel van deze uitgave is dat ze zo nodig de oude tekst onmiddellijk bij de hand doet zijn. Nadeel is dat er bij de opmaak is gerommeld: de illustraties zijn ingevoegd op andere plaatsen dan in de oorspronkelijke uitgave en – wat in ons geval zwaarder weegt – ontdaan van de namen van tekenaars en lithografen; overigens begrijpelijk, want de afbeeldingen zijn geen steendrukken meer! Zo is ons wel in dit werk het kasteel van Grave overgeleverd, maar de reproductiemethoden geven ons een bouwwerk te zien dat fletser en vager is dan het 19de eeuwse origineel.¹⁰

19de eeuw

Het kasteel van Grave is een der weinige burchten of kastelen bezuiden de grote rivieren die in het breed opgezette werk van van Lennep en Hofdijk besproken is.¹¹ Buiten Grave hebben ook het kasteel van Gemert en het Valkhof te Nijmegen een uitvoerige beschrijving gekregen, in verhouding weinig op een totaal van 38!

Van *Merkwaardige kasteelen in Nederland* zijn twee edities verschenen; de eerste uitgave (formaat 23,3 × 14,9) in 3 series van 2 delen, in de jaren 1854-1861, de tweede druk (formaat 25,2 × 17,2) bezorgd door W. J. Hofdijk in 3 delen in de jaren 1883-1884. De eerste editie verscheen bij G. W. Tielkemeijer in Amsterdam, en verreweg de meeste, in de latere delen alle, prenten zijn gedrukt bij de Kon. Steendrukkerij van C. W. Mieling te 's-Gravenhage.¹² De uitgevers van de tweede druk zijn E. J. Brill en S. C. van Doesburgh te Leiden, waar ook P. W. M. Trap, die reeds in de eerste druk als enige steendrukker naast Mieling kleurensteendruk verzorgd had en in de tweede druk alle grafisch werk op zijn naam heeft staan, zijn lithographisch bedrijf had.¹³ Deze omstandigheden brengen met zich mee dat men erop bedacht moet zijn dat er van eenzelfde kasteel twee verschillende afbeeldingen kunnen bestaan, omdat twee verschillende lithografen hetzelfde bouwwerk op steen ge-

zet hebben. In de eerste druk kan de maker van de tekening ook zelf als lithograaf werkzaam zijn geweest, in de tweede druk is zulks niet principieel uitgesloten, maar meer voor de hand ligt het dat de steendrukkerij Trap voor lithografen heeft gezorgd. Elk geval moet op zich bekeken worden. (Afb. 3).

Alvorens we nader ingaan op de kleurensteendruk van het Graafse kasteel, vragen we kort aandacht voor de afbeeldingen van het kasteel te Gemert en van het Valkhof te Nijmegen.

Gemert

Het kasteel te Gemert¹⁴ werd getekend door W. J. Hofdijk zelf. Als romanticus pur-sang is hij bekend in de geschiedenis van de nederlandse letterkunde, maar dat hij naast zijn schrijverswerk ook geschilderd en getekend heeft, ja zelfs steentekenaar is geweest, zal minder bekend zijn.¹⁵ Toch heeft hij van de 38 kastelen in het werk dat hij met de in leeftijd oudere Jac. van Lennep heeft uitgegeven, er meer dan de helft eigenhandig getekend. En dan spreken we nog niet eens over de illustraties die aan het boek voorafgaan, banier- en wapenkaarten en composities van beide. Ook een enkele afbeelding op het titelblad draagt zijn naam.

Afb. 3 Steendruk van de firma C. W. Mieling; naar een tekening van J. Hilvoerdink. Verschenen in: Van Lennep en Hofdijk, *Merkwaardige Kasteelen in Nederland*, Derde serie dl. I. Amsterdam 1861, t/o 193.

Van het Gemertse kasteel zijn veel tekeningen bekend die het bouwwerk tonen in de tijd vóór de sloop van 1740.¹⁶ Een vergelijking van de voorstelling die Hofdijk geeft met tekeningen van Abr. Rademaker en Abr. de Haen geeft vertrouwen dat Hofdijk zich niet door romantische fantasieën heeft laten leiden, maar aansluiting heeft gezocht bij een bestaande werkelijkheid.

Wat die werkelijkheid van vóór 1740 is geweest, kunnen we in dit geval van het kasteel te Gemert zelfs onweerlegbaar aanwijzen: Hofdijk heeft voor zijn tekening als voorbeeld gebruikt de ets van Henri Causé, naar een tekening van J. van Croes, verschenen in een der edities van het werk van Jac. Le Roy over Brabantse kastelen, waarover meer bij het kasteel van Grave.¹⁷

Het Valkhof

De burcht op het Valkhof te Nijmegen¹⁸ werd getekend door een van Bommel, die in de tentoonstellingscatalogoog *Het Valkhof te Nijmegen* geïdentificeerd is als Elias Pieter van Bommel.¹⁹ Buiten de tekening van het Valkhof heeft hij geen andere bijdrage geleverd aan het Kastelenboekwerk.

Welke prent van Bommel als voorbeeld gebruikt heeft voor zijn tekening, is bekend: 'vrije fantasie, geïnspireerd op het Vogelvluchtgezicht van de burcht (cat. nr. 4b), met als toevoeging een groep middeleeuwse ruiters'.²⁰ De vermelde afbeelding is overigens ontleend aan het boek van van Lennep en Hofdijk, waar ze overigens ongesigneerd is.²¹

Genoemde catalogoog brengt ons nog een stap verder met de vermelding 'getekend naar de gravure in het Stedenboek van Blaeu'²², hetzij in de nederlandse hetzij in de latijnse editie van 1649. Bekend is dat in 1647 de Kleefse landmeter Hendrik Feltman van het Nijmeegse stadsbestuur de opdracht heeft gekregen om voor het 'caertboeck' dat in Amsterdam zou verschijnen (en als wandversiering voor het stadhuis) de stad Nijmegen 'pertinentelick met de penne af te teyckenen'.²³ Het werk van Blaeu zullen we ook in verband met het kasteel van Grave weer tegenkomen.

Grave

Het derde kasteel of burcht, besproken en in zijn geschiedenis vervolgd in *Merkwaardige Kasteelen in Nederland*, is dat van de stad Grave.²⁴ De kleurenlitho in de eerste druk is van C. W. Mieling, die uit de tweede druk van P. W. M. Trap, en vergelijking brengt kleine verschillen aan het licht die hier niet ter zake doen.

We zien 'Het Kasteel van Grave' als een hoog rechthoekig gebouw, waarachter een slanke hoge toren verrijst. Op de hoeken van het dak overkragende spietorentjes. Op het dak zelf zijn in twee rijen dakkapellen aangebracht. Het geheel wordt omsloten door een muur, op

de hoeken waarvan zware torens staan. Aan de buitenzijde daarvan het water van de gracht, waaroverheen een brug leidt van de wal naar een breed poortgebouw. Enkele personen en een paard dienen links als figuratie.

De tekening van het kasteel werd gemaakt door J. Hilverdink²⁵, die voor het werk van van Lennep en Hofdijk ook de kastelen Loevesteyn en Vreeland getekend heeft, en – verder in het werk is zulks nooit vermeld – eenmaal een tekening van Hofdijk op steen heeft gezet.²⁶ Hilverdink heeft geen enkel ons bekende afbeelding van het Graafse kasteel klakkeloos overgenomen. Zijn tekening biedt zicht op het geheel vanaf muurhoogte. Al de andere bekende afbeeldingen die niet op tekenaars als Josua de Grave en Valentijn Klotz teruggaan, laten het kasteel zien in vogelvluchtperspectief. Maar de overeenkomsten met die andere tekeningen zijn zo groot dat het niet betwijfeld kan worden dat Hilverdink de beschikking gehad heeft over een van de gravures uit het kastelenboekwerk van de reeds genoemde Jac. Le Roy.

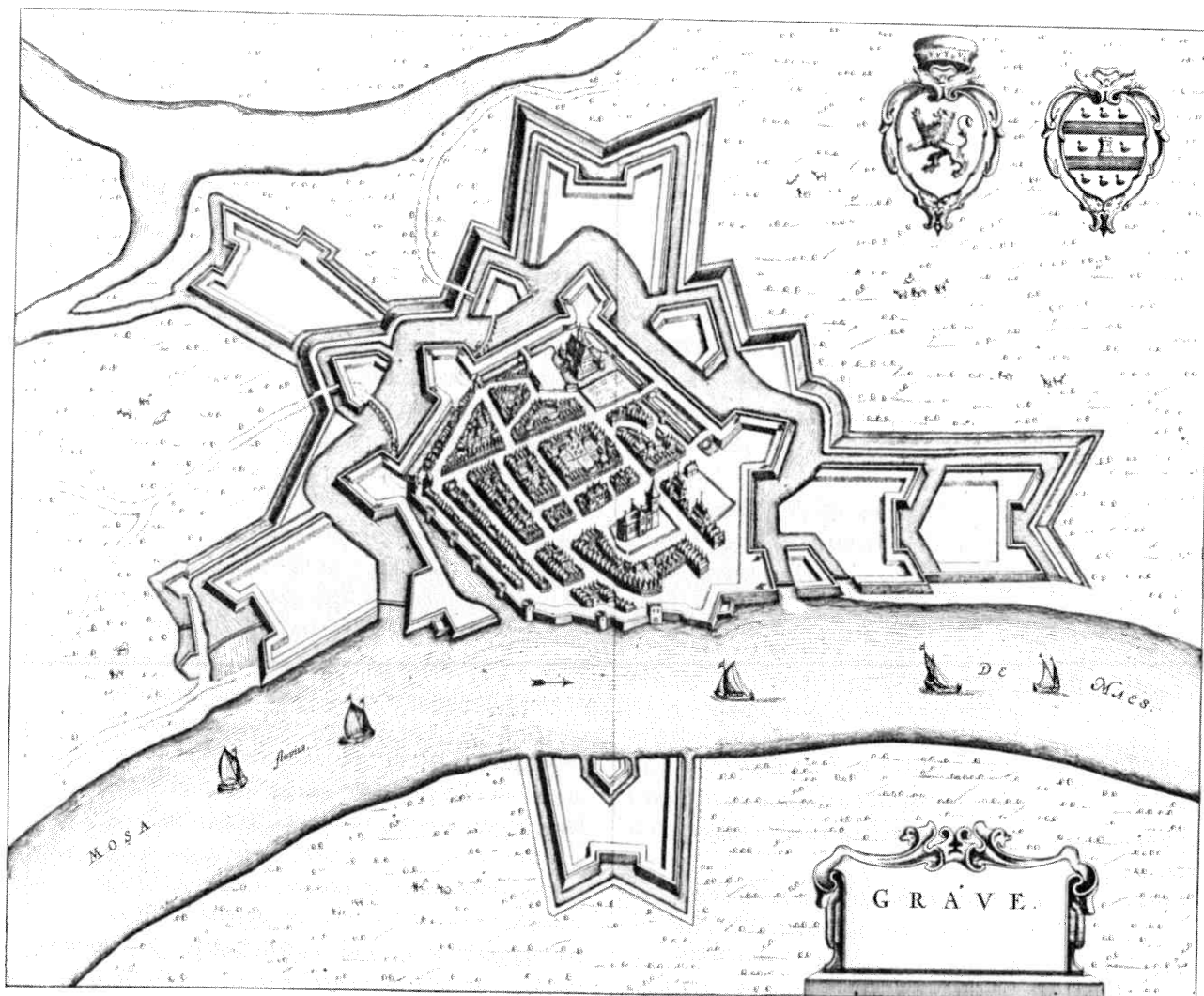
Ook op dat voorbeeld gaat terug de zwart/wit litho gepubliceerd in 1845 in het geschiedwerk van P. Hendrixx, *Geschied- en aardrijkskundige beschrijving der Stad Grave*²⁷ en gedrukt bij de Steendrukkerij van J. F. DemeLinne in 's-Hertogenbosch²⁸; en eveneens de afbeelding van het kasteel bij J. J. F. Wap, *Geschiedenis van het Land en de Heeren van Cuyk*.²⁹

18de eeuw

Welk boek precies J. Hilverdink in handen heeft gehad toen hij er mee begon het kasteel te Grave op tekening te zetten, weten we niet. Wel weten we dat die afbeelding in opdracht van Jacques Le Roy in koper is gestoken. Maar vanaf dat moment tot in het derde kwart van de 18de eeuw zijn er heel wat boeken verschenen, waarin men de prent kan aanwijzen.

De laatste uitgave van een boek waarin de kopergravure met het Graafse kasteel verscheen is het werk van Ph. de Cantillon, *Vermakelijkheden van Brabant*.³⁰

Een afdruk van deze prent was te zien in 1982 op de tentoonstelling *Kastelen in Brabant*³¹: men ziet het kasteel in vogelvlucht. Rechts het stadswapen van Grave. Rond het kasteel brede grachten waaroverheen rechts en links bruggen leiden naar een smalle stadswal. Waar van weerszijden deze wallen samenkomen achter het kasteel, ziet men een driehoekig bastionnetje. Links van het voorplein tegenover de poortbrug en haaks daarop op de voorgrond enkele lange gebouwen. Geheel links een aantal huizen en rechts van het kasteel een omheinde tuin. Vast gegeven bij deze gravure is steeds het onderschrift in hoofdletters PROSPECTUS VETERIS CASTELLI GRAVIAE, met links de naam van de tekenaar 'J. van Croes delin.', en rechts onder de naam van de graveur 'Gasp: Bouttats sculp.', alles gegraveerd in de koperplaat.

Afb. 4 Joh. Blaeu, *Tooneel der Steden van de Vereenighde Nederlanden en Novum ac Magnum Theatrum Urbium Belgiae; Amsterdam, resp. (1652) en (1649); de stad Grave omringd door vestingwerken die ná het beleg van 1602 zijn aangelegd.*

Variabel zijn de gegevens in de bovenste helft van de gravure: in ons geval links boven 'Tom: 4. p. 48', rechts boven 'D.N°. 11' en middenin 'Kasteel van Grave'.

Deze laatste aanduiding 'Kasteel van Grave' wijst op een publicatie in de nederlandse taal, en in feite komt die alleen voor in de bovengenoemde uitgave, die op het titelblad ook meedeelt: 'Uit het fransch vertaalt'. En inderdaad, in 1757 gaat aan de *Vermakelijkheden* een franse editie vooraf *Delices du Brabant*³², waarin alleen nog in de rechter- en linkerbovenhoek de genoemde variabele gegevens staan.

Wanneer we voorbijzien aan drie gravures die betrekking hebben op Den Bosch (en deze staan voorop), dan volgen in beide uitgaven gravures van de volgende kastelen in het Kwartier van 's-Hertogenbosch: Grave, Ravenstein, Helmond, Boxmeer, Boxtel, Loon op Zand, Tilburg, Cranendonk (bij Maarheeze), Asten, Gemert, Heeswijk, Mierlo, Frisselstijn (bij Veghel), Deurne, Heeze, Oud-Herlaer (bij St. Michiels-Gestel) en Waalre. De volgorde der kastelen op deze wijze is kenmerkend voor

de franse en nederlandse uitgaven van de Cantillon en wordt vastgelegd door de aanduiding links boven 'Tom: 4. p. ...'.

De aanduiding in de rechterbovenhoek 'D. N° ...', waarbij het cijfer de alfabetische volgorde aangeeft, verwijst naar een werk, eveneens in 4 delen (A, B, C, D) uit een verder verleden, nl. van Jac. le Roy, *Groot werreldlijk Tooneel des Hertogdoms van Brabant*, en de gelijktijdig verschenen franse editie *Le grand théâtre profane du duché de Brabant*, beide verschenen in 1730.³³ Hier vindt men, genoteerd met de cijfers 4-20, in alfabetische orde dezelfde kastelen behandeld: Asten, Boxmeer, Boxtel, Cranendonk, Deurne, Frisselstijn, Gemert, Grave, Heeze, Heeswijk, Helmond, Oud-Herlaer, Loon op Zand, Mierlo, Ravenstein, Tilburg en Waalre.

Bij de boeken waarin men dezelfde gravures aantreft en die vóór 1730 zijn verschenen, vindt men overeenkomstige aanduidingen. Een nummerserie 185-201 (Grave 192) stamt uit een in 1706 te Amsterdam verschenen franse en nederlandse editie, onder resp. de titels *Delices*

de la Noblesse, en Adellijke Lust-hoven, die vertalingen zouden zijn van de latijnse uitgave van 1705.³⁴

De nummerserie 76-92 (Grave 83) zou te vinden zijn in een editie van genoemde latijnse uitgave van 1705 die de wereld is ingegaan met de titel *Brabantia Illustrata*, en te Londen zou zijn uitgegeven.³⁵

De serie Asten-Waalre komt al voor in twee edities die Jac. Le Roy resp. 1696 en 1697 het licht liet zien, en getiteld zijn: *Castella Et Praetoria Nobilium Brabantiae*³⁶, maar welke kenmerken beide uitgaven dragen is vooralsnog onbekend. Onder gelijke titel verscheen in 1699 een drietalige uitgave³⁷, die onder de titel *Brabantia Illustrata* opnieuw werd uitgegeven in 1705.³⁸ Zeker het gedeelte dat het kwartier van Den Bosch omvat is in beide edities identiek: soms per twee kastelen (fo. 131 Asten Boxmeer; fo. 133 Cranendonk Deurne; fo. 134 Frisselsteijn Gemert; fo. 138 Helmond Oud-Herlaer; fo. 142 Tilburg Waalre), in de overige gevallen per kasteel, wordt op de geschiedenis van de kastelen ingegaan.

17de eeuw

We zijn ongemerkt al op het einde van de 17de eeuw terecht gekomen, en daar vinden we de aanduiding die ons verder moet helpen bij onze naspeuringen naar de oorsprong van de vreemde afbeelding van het Graafse kasteel.

Voor ons ligt een fraai-ogend folio-blad. Rechts boven het bladnr. '135', en in het midden DESCRIPTIO CASTELLORUM AGRI SYLVAE-DUCENSIS. Een derde gedeelte van de bladspiegel wordt in beslag genomen door de ons bekende gravure; elke aanduiding in een bovenhoek ontbreekt! De resterende ruimte van het blad wordt in het midden gevuld door een tekst in het latijn, en daaronder – in kleiner, maar onderling verschillend lettertype – in twee kolommen de overeenkomstige teksten, resp. links de franse en rechts de nederlandse. Het geheel maakt een rustige, welverzorgde indruk. Kennelijk heeft de uitgever zijn best gedaan om een goed product op de markt te brengen. (Afb. 1).

In deze tekst lezen we: 'In het selve (de stad Grave) is geweest een over oud Kasteel veel ouder dan de Stad selfs, in het welk de Oude Heeren van Cuyck plagten te wonen, dog voor eenige jaren als de Stad met nieuwe werken versterkt wierd, is het selve omver geworpen. Het afbeelsel, het welk wy hier vertoonen, hebben wy gekregen, op dat de gedagtenis van deze oude fraayjigheyt niet geheel soude te loor gaan, en dat ik de liefhebbers van dusdanige vermakelijkheden niet te kort soude doen'. Het is overbekend dat Jac. baron Le Roy zijn best gedaan heeft de kastelen en buitenhuizen te presenteren 'ad vivum delineata', 'naar het leven getekend'.³⁹ Toen hij in 1719 stierf, was hij geruïneerd door de publicatie van deze plaatwerken, waarin hij zo waarheidsgetrouw mogelijk de schoonheden van Brabant aan zijn lezers wilde to-

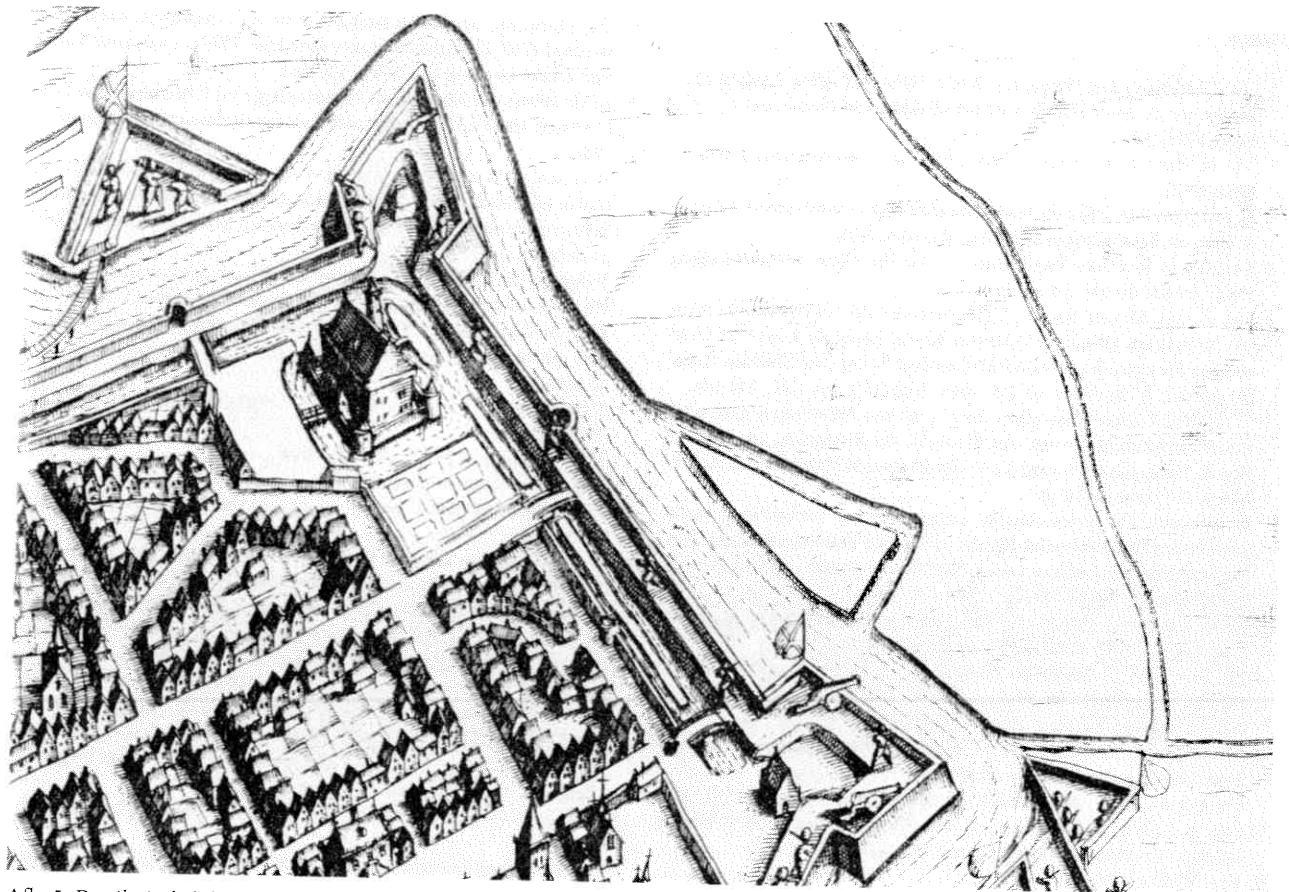
nen.⁴⁰ Maar natuurlijk was hij niet op de hoogte van het bestaan van tekeningen als die van Klotz en De Grave, die destijds misschien nog in hun tekenmappen zaten. Hij was noodgedwongen aangewezen op andere en wel gedrukte afbeeldingen. Ongetwijfeld kwam het hem heel goed uit, dat hem er een aan de hand werd gedaan. Welke zou dat dan wel geweest zijn?

Blaeu of Guicciardini?

Op dit punt van ons onderzoek gekomen, zien we ons gesteld voor een moeilijke vraag. Le Roy laat ons weten dat hij een afbeelding van het graafs Kasteel gekregen heeft; en de meest voor de hand liggende vraag is dan: van wie? En misschien dat een verder onderzoek dat zich ook uitstrekt over het leven van deze edelman, daarop een antwoord zou kunnen geven. En misschien dat dan duidelijk kan worden in welke richting we verder moeten zoeken, willen we de oorsprong van de afbeelding met het kasteel te Grave werkelijk vinden.

Maar we menen ook zonder een dergelijk onderzoek in staat te zijn een grote stap verder te komen. We moeten de vraag 'van wie' terzijde laten, en ons richten op de voorstelling zelf, die we sinds 1609 voorhanden vinden in de noordnederlandse edities van Lud. Guicciardini's *Descrittione di tutti i paesi bassi*. Tussen 1609 en 1648 zijn er te Amsterdam drie latijnse, twee franse en twee nederlandse uitgaven verschenen⁴¹, waarin de belegering van de stad Grave in 1602 wordt afgebeeld. De ets geeft de plattegrond van de stad, waarin huizen en grote gebouwen in opstand zijn weergegeven, o.a. het kasteel. Natuurlijk brengt een nauwkeurige vergelijking een aantal niet wezenlijke verschillen aan het licht. Deze kunnen daaraan te wijten zijn dat de tekenaar J. van Croes het kasteel in volle pracht heeft willen uitbeelden, en dit ten koste van de naaste omgeving die erg steriel overkomt. Maar wonderlijk vinden we dezelfde stadsplattegrond van Grave terug in het in 1649 verschenen *Toonneel Der Steden van de Vereenighde Nederlanden*, van Joh. Blaeu. Uit precies dezelfde hoek wordt Grave bekeken. In tegenstelling tot de belegeringskaart van 1602 waarop de staatse troepen verschanst de stad probren te naderen, geeft de voorstelling van Blaeu de stadsplattegrond, omgeven door nieuwe vestingwerken. Helaas moeten we constateren dat de informatie waarover Blaeu zou moeten hebben kunnen beschikken, niet gebruikt is. Het meest opvallend is het feit dat op zijn kaart de Hampoort nog steeds staat op de plaats die de kaart van 1602 te zien geeft, terwijl we uit de archieven weten dat ze al in 1626 vervangen is door een nieuwe, dichter bij het kasteel gelegen.⁴² Blaeu loopt achter bij zijn tijd, en zulk een mededeling is geen nieuwigheid.⁴³ (Afb. 3).

Toch is het maken van een keuze moeilijk. Het wapen van de stad Grave dat bij Le Roy te zien is, komt voor op de kaart van Blaeu, en niet op die van 1602. Het bas-

Afb. 5 Detail uit de belegeringskaart van 1602: het Kasteel van Grave en zijn omgeving bovenin.

tion achter het kasteel lijkt meer op dat bij Blaeu dan op die in de edities van Guicciardini. Maar eigenlijk hoeven we helemaal geen keuze te maken. Het is zonneklaar dat we met de belegeringskaart van 1602 direct of indirect aan de bron zijn van de voorstelling die Le Roy gebruikt heeft bij gebrek aan een betere. Hoewel principieel ernaar strevend een zo waarheidsgetrouw mogelijke afbeelding van zijn kastelen te presenteren, was hij door omstandigheden niet in staat die wens waar te maken.

Nog een stap mogelijk?

De ets die de belegering van Grave in 1602 uitbeeldt, heeft veel overeenkomsten met die van Zaltbommel. Deze laatste wordt toegeschreven aan Lambert Cornelisz. of Lambert Cornelii, een graveur die te Amsterdam werkzaam is geweest, maar over wie vele tegenstrijdige meningen de ronde hebben gedaan.⁴⁴ Het verheugt ons te mogen constateren dat ook in Mullers *Historieprenten* Lambert Cornely als maker van de belegeringskaart van Grave genoemd wordt.⁴⁵ (Afb. 2).

Wordt zijn afbeelding van het Graafse kasteel nu gesteund door andere eigentijdse voorstellingen?

F. Muller kende een kaart van het beleg van Grave, en de inname door Maurits in 1602, waarop een latijnse opdracht stond aan Maurits door Lambert Cornelisz. van

Amsterdam, Ingenieur en Caartmaker van Z. Exc.; de kaart in groot formaat was gegraveerd door Bapt. Doetecom.⁴⁶ Nu bezitten we toevalligerwijs een tweetal afbeeldingen van genoemd beleg, gegraveerd door Baptista a Deutechum, die evenwel een geheel andere kasteelvorm te zien geven: de bouw binnen de kasteelmuren staat haaks op de bouwrichting van het kasteel bij Le Roy, en geeft een drietal huizen te zien voorzien van zadeldak, terwijl aan twee zijden nog andere gebouwen te vinden zijn. Ook een vergelijking met afbeeldingen van het kasteel tijdens het beleg van 1586 leverde geen nieuwe gezichtspunten op.

Besluit

Hiermee willen we onze rondgang besluiten. Meer dan twee en een halve eeuw heeft een onjuiste voorstelling van het Graafse kasteel zich kunnen handhaven. Het was een boeiende bezigheid op speurtocht te gaan in de hoop iets terug te vinden wat reeds uit tekening of archiefrekening bekend was. Het enige dat opvalt is de toren aan de achterkant, d.w.z. de zuidzijde van het kasteel. Deze moet Lamb. Cornely opgevallen zijn toen hij de schets maakte voor zijn definitief werk. De toren doet denken aan het witte torentje op de tekeningen na 1674 gemaakt. Of laten we ons hier teveel leiden door een vrome wens?

Noten

- ¹ J. A. Coldewey, *De Heren van Kuyc 1096-1400* (diss. Leiden) (Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland L), Tilburg, 1981, 34.
- ² J. G. N. Renaud, *Kastelen in Noord-Brabant*, in: *Brabants Jaarboek 1950*, 59-77.
- ³ A. van Oirschot, *Middeleeuwse kastelen in Noord-Brabant; hun bewoners en beweging geschiedenis*, Rijswijk, 1981.
- ⁴ *Kastelen in Brabant. Van burch tot landhuis* (cat. tentoonstelling 1982), 61-62, de nrs. 35 en 36.
- ⁵ Vgl. R. I. G. M. van Hasselt, *Drie tekenaars van topografische prenten in Brabant en elders: Valentijn Klotz, Josua de Grave en Constantijn Huygens jr.*, in: *Oudheidkundige Kring 'De Ghulden Roos'* (Roosendaal), *Jaarboek* nr. 25, 1964, (65)-(67), nrs. 131, 141-148.
- ⁶ DTB NH Grave: Valentijn Clotz. j.m. van Nimwegen gaat op 3 maart 1679 in ondertrouw met Mechtelt van Rosmalen, j.d. van Den Bosch. Huwelijk op 5 april d.a.v. Op 24 nov. 1679 werd hun dochter Maria te Grave gedoopt.
- ⁷ H. E(ssink), *De grootscheepse restauratie- en verbouwingswerkzaamheden aan de Graafse burcht tijdens het bewind van Graaf Florius van Buren, pandheer van de Stad Grave en het Land van Cuijk*, in: *Merlet 4* (1968)-8 (1972).
- ⁸ H. W. Boekwijt, *Het kasteel van Grave in de 16e en 17e eeuw*, in: *Castellogica* dl. 2, 1988v, 1990, 140-147.
- ⁹ Zie bijv. P. T. A. Swillens, *Nederland in de prentkunst* (herdruk Heemschutserie dl. 43, 1944), Utrecht, 1978, 44 vv.
- ¹⁰ Afbeelding van het kasteel te Grave in dl. V, t/o bl. 198.
- ¹¹ J. van Lennep en W. J. Hofdijk, *Merkwaardige Kasteelen in Nederland. Derde serie, I*, Amsterdam 1861, 191-234, prent t/o blz. 193; *Tweede dr. door J. W. Hofdijk, II*, Leiden, 1884, prent t/o blz. 169.
- ¹² Vgl. F. G. Waller, *Biographisch woordenboek van Noord-Nederlandsche graveurs, 's-Gravenhage 1938*, 467.
- ¹³ Vgl. Waller, a.w., 487.
- ¹⁴ Afbeelding bij van Lennep-Hofdijk, a.w., 1ste serie, dl. 2 (Amsterdam 1854), t/o blz. 37; *Tweede druk*, Leiden, 1883, t/o blz. 204.
- ¹⁵ Vgl. Waller, a.w., 144.
- ¹⁶ Vgl. *Brabantse monumenten vroeger en nu* (cat. tentoonstelling Den Bosch/Breda 1975) 17-18, de nrs. 52 en 53; *Kastelen in Brabant*, 58-59 de nrs. 28-31; 'Waer een paradys', *Kloosterleven in Brabant na de Reformatie* (Cat. museum Uden, tentoonstelling 1987), 103.
- ¹⁷ Afbeelding bijv. in: 'Waer een paradys', a.w., 47.
- ¹⁸ Afbeelding bij van Lennep-Hofdijk, a.w., 2de serie, dl. 2 (Amsterdam 1857) t/o blz. 241; *Tweede druk*, Leiden, 1884, II t/o blz., 400.
- ¹⁹ Vgl. *Het Valkhof te Nijmegen* (cat. tentoonstelling 1980), 208 onder nr. 202a en 202d. De auteurs waren hier niet correct; zowel de afbeelding als de tekst van 202a hoort thuis bij 202d, en omgekeerd! – Over E. P. van Bommel, vgl. Pieter A. Scheen, *Lexicon Nederlandse Beeldende Kunstenaars 1750-1880, 's-Gravenhage 1981*, 57.
- ²⁰ *Het Valkhof te Nijmegen*, 208 sub 202a.
- ²¹ Van Lennep-Hofdijk, a.w., t/o blz. 257; 2de dr., II, t/o blz. 415: *Het Valkhof in opstal*.
- ²² *Het Valkhof te Nijmegen*, 150 sub 4b (Ook hier is de bronaanduiding niet juist; zowel deelnummer als paginering moeten verbeterd worden volgens de bovenstaande voetnoten 18 en 21).
- ²³ Vgl. a.w., 150 sub 4a.
- ²⁴ Afbeelding bij van Lennep-Hofdijk, a.w., 3de serie dl. 1 (Amsterdam 1861) t/o blz. 193; *Tweede druk*, Leiden, 1884, III t/o blz. 169.
- ²⁵ Over Johannes Hilverdink vgl. Scheen, a.w., 216, met literatuur.
- ²⁶ Van Lennep-Hofdijk, a.w., *Derde serie, dl. 2* (Amsterdam 1860), t/o het titelblad; vgl. Waller, a.w., 142.
- ²⁷ P. Hendrixx, *Geschied- en aardrijkskundige beschrijving der Stad Grave, dl. I*, Grave, 1845, tussen blz. I en III.
- ²⁸ Vgl. Waller, a.w., 77; Scheen, a.w., 113, in beide gevallen over Deme linne jr., die bij zijn vader in de leer is geweest.
- ²⁹ J. J. F. Wap, *Geschiedenis van het Land en de Heeren van Cuyk, Utrecht, 1858*, Plaat IV, getekend door J. en W. Mengen te Utrecht, en gedrukt aldaar bij P. W. v.d. Weijer.
- ³⁰ *De Cantillon, Vermakelijkheden van Brabant en deszelfs onderhooige landen. Uit het fransch vertaald en met 200 konstplaten versiert*. Amsterdam, 1768-1770, 4 dln. in 1 bd.; herdruk Amsterdam 1770, 4 dln. in 2 bd.
- ³¹ Vgl. *Kastelen in Brabant*, 61 nr. 35.
- ³² *De Cantillon, Delices du Brabant et de ses campagnes*, 4 dln., Amsterdam 1757. (Facsimile-uitgave Bruxelles 1974), waarin het kasteel van Grave in tome IV, t/o p. 48 staat.
- ³³ Beide edities verschenen in 's-Gravenhage bij Christiaan van Lom. Dit werk werd in 1735 herdrukt. Een facsimile-uitgave verscheen in 1969.
- ³⁴ Waarschijnlijk zijn deze uitgaven de reeds bestaande nederlandse en franse teksten die in de drietalige edities van 1705 stonden afgedrukt. Schrijver dezes heeft ze nog niet in handen gehad voor vergelijkend onderzoek.
- ³⁵ *Vriendelijke mededeling van mw. Ch. Kuijer, Universiteit Brabant*. Zij denkt aan de engelse uitgave van *Brabantia illustrata*. In de Kon. Bibl. in Den Haag heeft zich een te Londen uitgegeven werk bevonden onder de titel *Castella et Praetoria*, maar dit werk blijkt zoek te zijn.
- ³⁶ Vgl. (F. van der Haeghen en M. Th. Lenger), *Bibliotheca Belgica*, III, 1979, 850-852.
- ³⁷ Vgl. *Bibliotheca Belgica*, III, 852-854.
- ³⁸ Vgl. *Bibliotheca Belgica*, III, 854.
- ³⁹ Zie 'Bericht aan den Lezer' in de uitgave van 1730 *Groot wereldlijk Tooneel*.
- ⁴⁰ Vgl. *Bibliotheca Belgica*, III, 831, en de daar vermelde literatuur.
- ⁴¹ P. A. M. Boele van Hensbroek, Lodovico Guicciardini, *Descrittione di tutti i Paesi Bassi*. De oudste beschrijving der Nederlanden, in hare verschillende uitgaven en vertalingen beschouwd. Bibliografische studie, in: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht 1* (1878), 199-286, speciaal vanaf blz. 233 vv. Een handzaam overzicht bij R. H. Touwaide, *La description de tous les Pays-Bas par Lodovico Guicciardini. Complément à la Bibliographie de Boele Van Hensboek*, in: *Archives et Bibliothèques de Belgique 45*, (1974), 106-183, speciaal 182-183.
- ⁴² Vgl. SAG (Streekarchivariaat Grave), *Inventaris Archief Walter* nr. 161.
- ⁴³ Vele voorbeelden zijn te vinden in B. van 't Hoff, (ed.), *Joan Blaeu, Toonnel der Steden van de Vereenighde Nederlanden met hare Beschrijvingen* (Holland en West-Vriesland/Utrecht). Historisch-vergelijkende beschouwingen, ingeleid door ..., Amsterdam/Brussel, 1961.
- ⁴⁴ Vgl. over hem bijv. C. Kramm, *De levens en werken der Hollandse en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters, I*, Amsterdam, 1857, 265-266.
- ⁴⁵ Fr. Muller e.a., *De nederlandse geschiedenis in platen. Beredeneerde beschrijving van Nederlandsche historieplaten enz.*, IV Suppl. 1882, nr. S 1187.
- ⁴⁶ Vgl. Muller, a.w., nr. 1182.